

Tema broja: POVIJEST RIJEKE MURE

Topics: A HISTORY OF RIVER MURA

PET MINUTA DO PONOĆI: STUDIJA O MEĐUOVISNOSTI VREMENA, OKOLIŠA I LJUDI U RANOM NOVOM VIJEKU NA PROSTORU IZMEĐU MURE I DRAVE

FIVE MINUTES TILL MIDNIGHT: A STUDY OF INTERDEPENDENCE OF TIME, ENVIRONMENT AND PEOPLE IN THE EARLY MODERN PERIOD BETWEEN THE RIVERS MURA AND DRAVA

Aleksandra Đurić

Sveučilište Lorándá Eötvösa Budimpešta
Filozofski fakultet,
Institut za baltičke i slavenske jezike,
Múzeum krt. 4/D, Budimpešta
aleksandra.djuric8@gmail.com

Primljeno / Received: 11. 7. 2012.

Prihvaćeno / Accepted: 19. 11. 2013.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 351.77 (497.5-3 Drava-Mura) 091

Sažetak

Uvidom u istraživačke interese ekohistoričara dolazi se do zaključka o njihovoj orijentiranosti na istraživanja pojava u okolišu s naglaskom na kronološki strukturirano prikazivanje rezultata. Pristupi ekohistorijskim temama redovito koriste vremenske okvire, ali zanemarujući pritom, kako se čini, neizostavnu dimenziju ekohistorije – vrijeme. Tumačenje, pa i izvođenje samih koncepata vremena ovisi o znanosti kojoj pripadaju i predmetu istraživanja. Dualizam tih vremenskih koncepata je poznat i ekohistoričarima (Robert Delort, François Walter, Ian Simmons) koji govore o linearnosti i cikličnosti vremena, ali ipak vremenske koncepte, točnije međuovisnost vremena, okoliša i ljudi ostavljaju neistraženima. Prostor istraživanja ovog rada, današnji Regionalni park Mura-Drava, treba, uz prijašnje znanstveno-istraživačke aktivnosti, dodatnu smjernicu u istraživanju koja vodi ka konceptima vremena kao neizostavnoj sastavnici povijesti okoliša. Cilj rada je da se temeljem komparativne analize i analitičko-diskurzivne metode i to na tekstualnoj, intertekstualnoj i kontekstualnoj razini pokaže upravo ovakvo prožimanje. Temelj rada će biti ranonovojekovni izvori za povijest vremena (kalendari Pavla Rittera Vitezovića, Sibila:knjiga gatalica, Decretum Ivana Pergošića) koji su nastali u Panonskom arealu u okviru ranonovojekovne književne tradicije, jer mogu ukazati na odnos čovjeka i prirode te time i na međuovisnost vremena i okoliša u ranom novom vijeku. Nadalje, naglasit će se kako razlike u poimanju vremena dovode do razlika u intervenciji na okoliš te ispitati u kojoj mjeri ranonovojekovna djela utječu na usklađivanje fizičkog vremena s onim prirodnim.

Ključne riječi: kalendari, koncepti vremena, književni izvori, Panonski prostor, pravni spisi, povijest okoliša

Key words: calendars, concepts of time, environmental history, literary sources, legal acts, Pannonian area

1. UVOD

10. January 2012. "It is five minutes to midnight. Two years ago, it appeared that world leaders might address the truly global threats that we face. In many cases, that trend has not continued or been reversed. For that reason, the *Bulletin of the Atomic Scientists* is moving the clock hand one minute closer to midnight, back to its time in 2007."¹

Navedena izjava ubrzo je postala dio prošlosti, a zaboravljene su i posljedice na koje je ona upozoravala počevši od trenutka kada je slika mehaničkog sata izašla na naslovnoj stranici časopisa *Bulletin of the Atomic Scientists* 1947. godine. Mehanički sat je bio snažan slikovni prikaz koji je trebao potaknuti na daljnje promišljanje ljudskog odnosa prema prirodi. No, isto tako s druge strane ovaj mehanički sat predstavlja i materijalni ostvaraj, predmetnu stvarnost inače apstraktnog vremena koje je, na što ukazuju brojne filozofske rasprave, antropološke i kulturološke studije te promišljanja u prirodnim znanostima, bio predmetom rasprave te predstavljao istraživačko pitanje koje nije nudilo jednostavan odgovor. Promotri li se istraživanja zapadnog svijeta, što će se u ovom radu i djelomice učiniti, dolazi se do zaključka kako je pitanje vremena bilo temeljno pitanje antičkih filozofa, rano-novovjekovnih prirodoslovaca te počevši od 20. stoljeća antropologa, psihologa te naposljetku male skupine povjesničara.² Oni su se u svojim istraživanjima usredotočili na definiranje vremena, određivanje njegove biti i prirode te odgonetavanju značaja koje je vrijeme imalo na kulturu i čovjeka. Početna istraživanja nisu preispitivala odnos vremena i prirode, smatrajući vrijeme dijelom prirode. Primjerice, u mitovima starih civilizacija o postanku svijeta vrijeme već postoji, ono je ili izvan prirode ili dio prirode same.³ Ipak, ove stare kulture su, deifikacijom vremena, priznale vremenu njegovu važnost i ujedno naglasile njegovu ključnu ulogu u životnim procesima. Pripadnici starih kultura kroz svoje su bogove poistovjećivali vrijeme s mjesecom i suncem, svjetlošću i energijom, vatrom i vodom. Oni su priznali vremenu njegov utjecaj na stvaranje, ali i na uništavanje. Mitovi, pogleda li se njihov narativ, u sebi sadrže tri razine vremena: ljudsku razinu poimanja, kozmičku razinu (promatranje zvijezda) i duhovnu razinu (povezivanje vremena s rajem, paklom ili nirvanom). Upravo je ljudska razina najviše povezana sa zemaljskim vremenom te se upravo ona najviše multiplicirala kroz povijesna razdoblja zbog različitih društvenih uvjeta u kojima se pojedinac nalazio. Ove razine dovode do stvaranja vremenskih koncepata, u prvom redu teoloških i socioloških. Iako dolazi do ispreplitanja ovih koncepata te neizostavnog utjecaja jednog na drugi, ovdje će naglasak biti na socijalnom konceptu budući da se on u posljednje vrijeme, najviše umnaža, a ujedno uključuje i djelovanje na prirodu i prirodne procese. Socijalni koncept vremena je usko povezan i s pojmom

¹ <http://www.thebulletin.org/content/mediacenter/announcements/2012/01/10/doomsday-clock-moves-1-minute-closer-to-midnight>

² Napisane su brojne studije o poimanju vremena, no ovdje se donose samo neke koje su objavljene posljednjih nekoliko godina: *Time and memory: issues in philosophy and psychology*, ur. Christoph Hoerl Teresa McCormack, Oxford, 2001., *Time and eternity: the medieval discourse*, ur. Gerhard Jaritz, Gerson Moreno-Riaño, Brepols, 2003., *Measuring Time, Making History, The Natalie Zemon Davis Annual Lecture Series, vol.1*, Central European University, 2007.

³ U egipatskoj mitologiji, Ra, bog sunca je bio vladar vremena. Za razliku od Egipćana, perzijska mitologija razlikuje beskonačno vrijeme i konačno, završeno vrijeme koje izvire iz beskonačnog (engl. *finite time, infinite time*). Dalje, perzijski mitovi naglašavaju kako su sve stvari stvorene, ali vrijeme je iznimka, ono postoji neovisno o stvaranju, ono je tvorac te će uvijek postojati neovisno o volji čovjeka. Daljnje religije, povezuju vrijeme s božanstvima te redovito spominju važnost dana i noći, svjetlosti i tame. Na tom tragu, vidljivo je kako maorska, aboridžinska i islandska mitologija, pa čak i kršćanska Biblija spominju svjetlost i tamu. U mitologiji drevnih stanovnika Australije spominje se vrijeme koje oni nazivaju *dream time* koje je postojalo prije nego što je došlo do stvaranja svijeta na mjestu poznatome kao Altyerrenge te odakle, vjeruje se, dolaze duše novorođenčadi i kojoj se ponovno vraćaju kada umiru. U Bibliji, točnije Knjizi postanka, nalazi se ista priča o svjetlosti i tami. U početku, smatra Barbara Adam (ADAM, Barbara, *Time, Polity*, 2004.) nije postojao tijek vremena, čak štoviše u tom početku, prije nego što je vrijeme počelo teći, ljudi su živjeli u izobilju, ali je događajem u vrtu, došlo do pada što je evidentno vodilo početku bitke s vremenom. Ovo samo potvrđuje kako su postojali početni koncepti vremena koji su vezani uz početke religije i kako je vrijeme imalo religijske konotacije, ali se pojavom institucija i pokušaja postavljanja vremena u okvire prihvatljive ljudskim shvaćanjima, pokušaja ovladavanja vremenom i njegove institucionalizacije potpuno izgubila.

kulture. U ovom smjeru išla su istraživanja antropologa Edwarda Halla⁴ koji je pokušao opisati kulturu pomoću vremena; slijede radovi Clifforda Geertza, Mauricea Blocha, Leopolda Howeja, Anthonya Graftona⁵ koji su usmjeravali svoje zanimanje prema temama koje su uključivale prožimanje društva i vremena, odnosno oni su uočavali različite vrste socijalnog vremena u pojedinim društvenim zajednicama. Studija o međuovisnosti čovjeka, prirode i vremena je izostala, čak štoviše korištenje koncepta i percepcija o vremenu kako bi se pobliže objasnio čovjekov odnos prema prirodi predstavlja u povijesti okoliša neistraženo područje. Upravo će ovaj rad istražiti ovakve mogućnosti.

Polazi se od pretpostavke o međusobnom utjecaju prirode i vremena te se smatra da se mogu, ukoliko se promotri čovjekov odnos prema vremenu, donijeti temeljne postavke o odnosu čovjeka prema prirodi. Nadalje, vrijeme u radu prestaje biti korišteno isključivo u svrhu kronološkog iznošenja događaja u prirodi kao što je to u Roberta Delorta, Françoisa Waltera, Iana Simmonsa čija su ostvarenja istraživačima dostupna na hrvatskom jeziku te se prestaje o njemu govoriti kao o izvoru podataka o vremenskim prilikama u pojedinom povijesnom razdoblju. Ipak, u pojedinim povjesničara okoliša poput navedenog Simmonsa, vidljiva je u jednoj rečenici svijest o cikličkom i linearnom vremenu,⁶ ali nije pobliže istraženo jesu li prirodni ritmovi u ranom novom vijeku bili istovremeno oni koje su slijedili ljudi ili su pak ljudi imali svoje vlastite ritmove neovisne o prirodnim; točnije možemo li između prirodnih i ljudskih ritmova postaviti znak jednakosti.

Prostor istraživanja ovih pretpostavki je uski prostor između dviju rijeka, Mure i Drave, a korišteni izvori podjednako pripadaju pravnim tekstovima i književnim izvorima:

- Ivanuš Pergošić: *Decretum 1574.*, hrvatski kajkavski editio princeps⁷
- Sibila, knjiga gatalica Zrinskog dvora (Katarina Zrinski) u Čakovcu⁸
- Pavao Ritter Vitezović: *Zoroast hervacki aliti meszecschnik i dnevnik goszpodscki i goszpodarscki* (u rukopisu, neobjavljeni izvori)⁹

Različitost izvora nesumljivo ukazuje i na različite pristupe u njihovom interpretiranju, no ovdje će se koristiti analitičko-diskurzivna metoda te komparativna. Pristup će se udaljiti od antropocentričkih studija o prirodi te će pokušati, baš kao što to predlaže Reid u svojoj knjizi *The sociology of nature*,¹⁰ predstaviti prirodu i čovjeka kao jednake partnere. U pristupu navedenim izvorima nailazi se najprije na problem narativa budući da je između narativa i historije oduvijek postojala životopisna debata. U trenutku utemeljenja povijesti okoliša kao znanosti, pojavila su se imena Waltera Bryceja Galliea, Mortona Whitea i Arthura Danta koji su naglašavali ulogu narativa u radu povjesničara i koji su često bili kritizirani upravo zbog naglasaka na narativ. David Carr, kao jedan od kasnijih 'protivnika' narativa, naglašava kako će upravo stavljanje naglasaka na narativ udaljiti historiju od znanstvenih metoda i približiti je literarnom žanru.¹¹ Ipak, nesumnjivo je kako narativ ima značajan utjecaj na reprezentaciju prošlih događaja baš kao što je nepobitna i važnost jezika samog izvora. Rad će se, kada će govoriti o konceptima vremena te odnosu izvora i narativa, prikloniti postavkama

⁴ HALL, Edward, *Kulturološka dimenzija vremena*, Zagreb: Misl, 2011.

⁵ FORTES, Mayer, *Time and social structure*, New York: Humanities Press, 1970., 2-12

⁶ SIMMONS, Ian, *Globalna povijest okoliša*, Zagreb: Disput, 2011., 108

⁷ PERGOŠIĆ, Ivan, *Decretum 1574. : hrvatski kajkavski editio princeps*, Čakovec: Matica hrvatska: Zrinski, 2003.

⁸ BARTOLIĆ, Zvonimir, *Sibila : knjiga gatalica Zrinskog dvora u Čakovcu*, Čakovec: Matica hrvatska Čakovec: Zrinski d.d. ; Zagreb: Metropolitana, 2007. Na početnim stranicama knjige nalazi se upisano rukom ime Ane Katarine Zrinski. Đuro Vidmarović ističe kako je djelo pripadalo hrvatskoj banici, grofici Katarini Frankopan Zrinski (1625–1673), ženi bana Petra Zrinskog i sestri markiza Frana Krste Frankopana. *Sibila je slučajno sačuvana, nakon što su austrijski generali 1671. opljačkali sva imanja i sva kulturna dobra obitelji Zrinski i Frankopan.* (http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac363.nsf/AllWebDocs/lz_skrinje_vremena)

⁹ VITEZOVIĆ, Pavao, R., *Zoroast hervacki Aliti meszecschnik i dnevnik goszpodscki i goszpodarscki za leto 1698., Zoroast hervacki Aliti meszecschnik i dnevnik goszpodscki i goszpodarscki za leto 1699.*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, signatura: II D-8°-200. Kalendari imaju oznaku u rukopisu budući da nisu bili do sada, ovog rada, predmet analize niti su bili objavljeni u današnjoj hrvatskoj grafiji. Isto tako kalendari su po prvi puta ovdje interpretirani te analizirani.

¹⁰ REID, L., *The Sociology of Nature*, Harmondsworth: Penguin Books, 1962., 13-26

¹¹ CARR, David, *Time, narrative, and history*, Bloomington: Indiana University Press, 1986., 9

Paula Ricoeura¹² i njegovoj analizi Augustinovih tekstova te korištenoj metodologiji. Što se pak tiče narativa u opisivanju prirode, treba naglasiti kako pisanje studija o okolišu podrazumijeva konstruiranje narativa koji su većinom dvosmjerni: prvi opisuju uništavanje okoliša i naglašavaju intervenciju u njega dok drugi stavljaju naglasak na napredak. Rad će pokušati formirati svoj narativ koji neće podlijeći navedenim narativima. Zbog toga je važno naglasiti kako povijest okoliša (engl. *environmental history*, njem. *Umweltgeschichte*) kao znanstvena disciplina nosi sa sobom pridjev interdisciplinarnan te je namjera ovog rada iskoristiti ovu interdisciplinarnost i metode koje su na raspolaganju kako bi se pokazala međuovisnost, tj. isprepletenost vremena, prirode i ljudi. Nadalje, kada se govori o primjeni metoda, treba naglasiti kako povijest okoliša brinu dvije stvari: prva je istraživanje prošlosti kroz percepciju prirode, tradicije i stavove za čije su istraživanje pogodne hermeneutičke metode, a druga je rekonstruiranje prošlosti okoliša sa stajališta njegovog geološkog, biološkog, hidrološkog, pedološkog i atmosferskog stanja gdje su potrebne znanstvene metode. Kako bi opisali utjecaje na okoliš i aktivno mijenjanje stanja okoliša istraživači koriste četiri obrasca koja se razlikuju ovisno o njihovom pogledu na načine ljudske intervencije u okoliš. Prvi istražuje toksičnost tvari i način njihova ispuštanja u okoliš, drugi se bavi traženjem uzroka poremećaja u prirodnim sustavima, treći je odlučan u određivanju količine energije koju troše ljudska društva dok se četvrti bavi pitanjima međusobnog razaranja ljudskih jedinki. Vidljivo je, kako se ovi obrasci ne mogu istraživati bez svijesti o vremenu jer se promatraju procesi koji su se dogodili kroz određeno vremensko razdoblje. Naposljetku, Donald Hughes je definirajući povijest okoliša istakao kako je to *vrsta povijesti koja teži razumijevanju života, rada i mišljenja ljudskih bića u odnosu na ostalu prirodu kroz promjene koje donosi vrijeme*.¹³ Isto tako, William Beinart i Peter Coates u svojoj definiciji povijesti okoliša navode kako se ona bavi odnosom ljudi i ostatka prirode u prošlosti.¹⁴ Dakle, kako je povjesničarima svojstveno da promatraju promjene koje su se dogodile kroz neko određeno vrijeme, potrebno je razmisliti i o uvođenju petog obrasca koji će se temeljiti na konceptima vremena te će istražujući odnos ljudi prema vremenu, istraživati njihov utjecaj na prirodu, okoliš.

Dakle, namjera je koristeći raspoložive metode i pristupe koji su prisutni kako u historiji, tako i u povijesti okoliša, ali i povijesti o književnosti te jeziku ukazati na odnos čovjeka prema vremenu i prirodi. Isto tako, promotrit će se vremenski koncepti, socijalno i fizičko vrijeme, te cikličko i linearno poimanje vremena te pokušati naglasiti kako je potrebno odbaciti pretpostavke koje naglašavaju potrebu da se stara društva označi kao ona koja su živjela u skladu s prirodom poštujući njene prirodne ritmove. Nadalje, pretpostavlja se kako do sada, kroz sva povijesna razdoblja, nije postojao period u kojem bi se moglo sa sigurnošću i znanstvenim metodama dokazati kako su prirodni ritmovi bili i ljudski ritmovi, isto kao što nema dokaza da su skupine ljudi u prapovijesno doba bile i živjele u skladu s prirodom ili pak da su bile prepuštene na milost i nemilost prirode. Ove iste pretpostavke mogu vrijediti i za razdoblje ranog novog vijeka koje je još više naglasilo svoje posezanje u okoliš i korištenje prirodnih resursa. Ideja napretka i novih koncepta vremena koji se javljaju u tom razdoblju upućuje na zaključak kako bi se kazaljke mehaničkog sata kojim se mjeri čovjekov odnos prema prirodi primaknule ponoći.

2. AUTOROVA PERCEPCIJA PRIRODE I VREMENA

*We all have a direct experience of time, or so we think, and yet it is the dimension of our lives about which there is the greatest philosophical and cosmological disagreement.*¹⁵

¹² RICOEUR, Paul, *Time and narrative*, Chicago: University press, 1984., 5-30

¹³ HUGHES, Donald, *Što je povijest okoliša*, Zagreb: Disput, 2011., 9

¹⁴ BEINART, William, COATES, Peter, *Environment and History. The Taming of Nature in the USA and South Africa*, London/New York, 1995., 1

¹⁵ DAVIS, Natalie Z., *Measuring Time, Making History*, Budapest: Central European University Press, 2008., 4

Dok je srednji vijek bio, čini se, uronjen u religijsko poimanje vremena te je iskustvo srednjovjekovnog čovjeka s vremenom bilo postavljeno u vjerske okvire, u ranom novom vijeku, ono je povezano tehnologijom i općenito napretkom. Natalie Zemon Davis smatra kako je dokaz te tehnologije bio izum (pendulum) Christiaana Huygensa 1657. godine, da bi ubrzo potom uslijedila proizvodnja satova. Baš kao i kalendari, satovi su fizički, materijalni ostvaraji vremena, ali uz razliku, kalendare su poznavali svi društveni slojevi te su oni bili duže u upotrebi od satova, a naposljetku uz njih je vezana i žustra diskusija, posebno u crkvenim krugovima kada se trebalo pristupiti njihovoj reformi. Reforma pape Grgura XIII., (Ugo Buoncompagni, 1502-1585) koja je slijedeći savjet matematičara i astronoma Christophera Claviusa (1538-1612) oduzela deset dana listopada 1582. i zamijenila julijanski kalendar, najavila je isto tako potrebu za discipliniranjem kršćanskog svijeta. Ova dva momenta: napredak ljudske svijesti u poimanju svijeta i društva te zamjena julijanskog kalendara gregorijanskim označila su potrebu tadašnjih društvenih staleža da se očituju o tim promjenama bilo kroz statute gradova, odredbe crkve o nužnoj promjeni kalendara, pismenu prepisku ili književnu produkciju.

U analizi izvora, Pergošićevih pravnih zapisa, Sibile (knjige gatalica) i Vitezovićevih kalendara iz 1698. i 1699. godine potrebno je razlikovati tri ključna faktora koja su međusobno ovisna kada se govori o autorovoj percepciji vremena i prirode. To su, prema podjeli Franje Šanjeka, osoba koja je započela s produkcijom dokumenta (*auctor*), osoba kojoj je namijenjen sam dokument (*destinator*) i osoba koja ga je napisala (*redactor*).¹⁶ Potrebno je naglasiti kako nije nužno da su to različite osobe jer, baš kao što je vidljivo u Vitezovića, osobe koje tiskaju i pišu navedene kalendare su iste. Ono što analizirani izvori imaju zajedničko jest preuzimanje postojećih obrazaca i prilagodba obrascima kulture koja je prisutna na ovom prostoru. Kultura omogućava ljudima da se mijenjaju brže nego sama priroda, naglašava Verena Winiwarter¹⁷ te nastavlja kako kultura može, upravo zbog takve mogućnosti brže promjene, sve popraviti. U ovoj svojoj tvrdnji oslanja se na postavke kulturalnih antropologa i na kulturalnu teoriju (*engl. cultural theory*). Winiwarter napomnje kako je taj model, uključivanja kulture u procese prirode i njihovo prožimanje, prisutno u modelu Bečke škole socijalne ekologije (njem. *Der Wiener Schule der Sozialen Ökologie*).¹⁸ Nadalje, ta teorija razlikuje upravo četiri vrste odnosa prema prirodi, točnije četiri grupacije ljudi: *individualist* koji smatra kako će ljudi vlastitom voljom surađivati s prirodom, *fatalist* koji smatra kako se stvari ne mogu promijeniti već treba naći način kako se s tim nositi, *hijerahist* koji temelji postavke na razmišljanjima kako su čovjek i priroda kao zrcalo i njegov odraz te *egalist* koji drži kako zakoni prirode vrijede i za ljude te se društvo stoga mora promijeniti kako bi se bolje prilagodilo promjenama. Usprkos ovakoj jasnoj podjeli, ove ranonovovjekovne autore ne može se jasno svrstati u određenu skupinu. Ipak, može se reći sljedeće: Vitezovićevi tekstovi u kalendarima pokazuju kako autor smatra da zakoni prirode vrijede i za ljude te smatra prirodom uzorom, tj. onom u kojoj se mogu povući paralele s ljudskim svijetom i pronaći spoznaja stečena iskustvom. Dokaz tomu su metafore i poslovice koje autor redovito koristi opisujući ponašanje čovjeka dajući pritom primjere ponašanja životinja:¹⁹

*Dobri konji sami skaču,
Zločest komaj po korbaču.
Vsakom prascu bolje godi,*

¹⁶ ŠANJEK, Franjo, *Latinska paleografija i diplomatika*, Zagreb: Hrvatski sveučilišni studiji, 2005., 158

¹⁷ WINIWARTER, Verena, *Approaches to enviromental history: A field guide to its concepts u People and Nature in Historical Perspective*, ur. József Laszlovszky i Péter Szabó, Budapest: Central European University, 2003., 13

¹⁸ WINIWARTER, Verena, KNOLL, Martin, *Umweltgeschichte*, Köln, Weimar, Beč: Böhlau Verlag Köln, Weimar, Wien, 2007., 259

¹⁹ Primjeri o životinjama koji slijede preuzeti su iz: VITEZOVIĆ, Pavao, R., *Zoroast hervacki Aliti meszecsNIK i dnevnik goszpodsZKI i goszpodarszki za leto 1698.*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, signatura: II D-8°-200. Kako se radi o izvornim tekstovima koji još nisu tiskani, autorica ih je prilagodila suvremenoj ortografiji koristeći Vitezovićevu monografsku reformu koju donosi Milan Moguš. (MOGUŠ, Milan, *Povijest hrvatskog književnog jezika*, Zagreb: Globus, 1993.: 90)

*V blatu, neg v'bistroj vodi.
 ili daje usporedbe s biljkama: ²⁰
 Jabuka je zvan' rumena.
 Znutar s červimi zasmjetjena
 i divojke tako mnoge.
 Kad novi list drivje goni,
 Staro listje doli roni.
 Jedno drivo počne rasti
 Drugomu je doba pasti.
 Rosa lipost uzvisuje
 Ka nad cvitjem vsim*

*Al kratke je doba cene:
 Vjutro cvate v večer vene.
 Vsaka tako lipotica
 Hitro cvate vertno cvitje,
 Kad je rano protulitje:
 Al cvit, roshe i rumene,
 Hitro cvate i povene*

*Mudar vrime nerad gubi,
 Skup Pineze, koje ljubi.*

Gornji stihovi također dokazuju kako je kod Vitezovića živa ideja prolaznosti te kako poveže li se prolaznost s trajanjem, a trajanje s procesom i vremenskom odrednicom može se zaključiti da vrijeme prema Vitezoviću jednako utječe na čovjeka i prirodu. Isto tako vidljivo je kako Vitezović razmišlja o vremenu kao o onome koje izvire iz prirode i koje je nadređeno čovjeku. Vitezovićev narativ kada opisuje prirodu, a u skladu s tim i vrijeme ukazuje na svijest o povezanosti prirode, vremena i ljudi. Tu povezanost, ali i gotovo isti doživljaj vremena, prirode i čovjeka nalazimo u knjizi gatalica. *Sibila, knjiga gatalica Zrinskog dvora u Čakovcu*, kako je naziva Zvonimir Bartolić²¹ prijevod je mađarskog djela *Fortuna* iz 1594. koja je pak nastala na temelju njemačke gatalice (*Das weltlich Loosbuch Jörg Wickram*) tiskane 1557. u Strassburgu. S obzirom da se radi o prijevodu prijevoda, može se pretpostaviti kako će hrvatska inačica naslijediti stare obrasce o povezanosti prirode i vremena prethodnih tekstova te kako će percepcija prirode i vremena ovisiti o tri faktora: o vjerodostojnosti prijevoda, o utjecaju koncepata vremena na autore i o konfesiji. Namjera je ograničiti se na analizu hrvatske inačice gatalice, onakva kakva je u Hrvatskoj očuvana. Gatalica predstavlja kako navodi Bartolić, prikaz zabave tadašnjih viših feudalnih slojeva, no treba dodati kako pored interpretacije društvenog života, ona može ponuditi jedno novo čitanje koje se odnosi na pitanje odnosa tih društvenih slojeva, primjerice Zrinskih, prema flori i fauni prostora između Mure i Drave. Razlog ovakvoj tvrdnji jesu slikovni prikazi u kolobarima²² i zapisi ojkonima (imena naselja) koji imaju impresivnu brojku od

²⁰ Citati koji slijede preuzeti iz: VITEZOVIĆ, Pavao, R., *Zoroast hervacki Aliti meszecsnek i dnevnik goszpodszki i goszpodarszki za leto 1699*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, signatura: II D-8°-200. Prijepis u ovu grafiju je autoričin.

²¹ BARTOLIĆ, 2007:204

²² Kolobari su, prema objašnjenju internetske stranice *Hrvatsko strukovno nazivlje*, interferentne slike u obliku koncentričnih kružnica koje nastaju na optičkome uređaju sastavljenome od staklene ploče i tanke plankonveksne leće velikoga polumjera. (v. <http://struna.ihjj.hr/naziv/newtonovi-kolobari/9296>) Taj naziv, uveo je Ljudevit Ivančan (IVANČAN, Ljudevit, *Knjiga gatalica Katarine Zrinski*, Vjesnik Hrvatskog zemljaskog kraljevskog arkiva, VII., 1906.) kako bi opisao grafičke prikaze koji se nalaze u knjizi.

njih 884. Bartolić kada govori o brojnosti ovih ojkonima iznosi opasku kako je ovu Sibilu moralo prevoditi nekoliko osoba, čak ide toliko daleko da spominje kako su i kartografi poput Stjepana Glavača²³ mogli sudjelovati u izradi ove knjige gatalica. Tome treba dodati kako ovakav broj ojkonima ukazuje na međuprožimanje čovjeka i prirode te na njihov odnos. Dalje, kolobari također svjedoče o poznavanju prirode koja ih okružuje jer svaki kolobar donosi sliku pojedine životinje, o čemu će još biti govora kada će se govoriti o pokazivanju isprepletenosti vremena, prirode i čovjeka. Kolobari su potrebni kako bi se odgovorilo na pitanja ljudi o zdravlju, sreći, poslu, udaji ili ženidbi. Upravo ovi odgovori koji naoko izgledaju kao zabavno štivo, pokazuju kako je i kod njih, baš kao i u Vitezovića, prisutno spominjanje vremena, prošlost i budućnost. Ono što Sibilu dodatno razlikuje od Vitezovićevih kalendara jest činjenica kako je u tekstu gatalice središnji pojam vrijeme, a priroda je svoje središnje mjesto zauzela u slikovnim prikazima, naglašavajući kako se prirodu, vjerojatno bolje može prikazati u slici, a ne riječima te ponovno ističući kako je priroda nešto opipljivo, a vrijeme apstraktno, nematerijalno. Pergošićev *Decretum* pokušava vrijeme i prirodu materijalizirati te regulirati, postaviti u čvrste okvire, one zakonske. Kod Pergošića se već nalazi jasna sugestija o dopuštanju intervencije u prirodu, no ne radi se o drastičnim mjerama mijenjanja krajolika već o ispravljanju onoga što je priroda stvorila, dakle prilagođavanje okoliša čovjeku. Vrijeme u Pergošića je redovito ono prošlo, uz naglasak na promjeni i prolaznosti čije je spominjanje nezaobilazno i kod ostalih analiziranih tekstova. Pergošić ne ističe prolaznost onako kako je donose kasniji barokni i romaničarski književni tekstovi već ističe važnost promjene buduću da se zakon mora napisati kako bi se regulirale sve promjene koje je napravila priroda ili vrijeme. Inkorporiranje svojih misli o vremenu i prirodi, autorima je predstavljalo, možda, najteži zadatak buduću da su trebali istovremeno slijediti zapadne postavke o vremenu i svoja iskustva s vremenom te razmišljanja o prirodi.

Zapadne postavke o vremenu i prirodi koje su se slijedile u ranom novom vijeku bile su većinom postavke filozofa i prirodoslovaca, najviše Isaaca Newtona o apsolutnom vremenu, Renéa Descartesa i postavke Kartezijanske doktrine. Prema Keithu Thomasu²⁴ slijedila se Decartesova logika o životinjama koju je prvotno formulirao Španjolac Gomez Pereira 1554., ali detaljno razvio i razradio Decartes. Njegova razmišljanja o prirodi i životinjama spojila su vrijeme i prirodu na neuobičajen način. Kako bi čovjeka razlikovalo od životinja, Decartes je životinje usporedio sa strojevima naslanjajući se pritom na razvoj satova. Dakle, životinje su baš kao i satovi imale sposobnost složenih radnji, ali bez mogućnosti govora, shvaćanja ili čak osjećanja. Čovjek je isto tako bio, prema Decartesovom shvaćanju, mehanička multifunkcionalna naprava koja se može programirati za različite operacije, ali razlika je ležala u tome da je ljudski stroj posjedovao um, svijest i zbog toga i dušu, dok kod životinja Decartes negira postojanje duše ili svijesti. Vidljivo je da je odnos prema prirodi u razdoblju ranog novog vijeka bio antropocentrički što se primjećuje u *Decretumu* i *Sibili*, dok kod kalendara priroda postepeno prestaje biti antropocentrička i neovisna je o čovjeku, ali je još uvijek s njim usko povezana. Dalje, Vitezović još uvijek naginje razmišljanju zapadnih mislilaca kako čovjek može prirodu razoriti:

*Med rukami male dice,
Nisu zdrave dugo ptice.*²⁵

²³ Stjepan Glavač (1627-1680) je autor zemljopisne karte Hrvatske *Nova hactenus editarum mendis expugatis ac multis quae omissa erant additis accurate concinnata partium Regni Sclavoniae et Croatiae a Christianitate etiamnum possessarum confiniumque descriptio* iz 1673. godine. (o kartografiji vidi: SLUKAN, A. Mirela, *Povijesna kartografija-kartografski izvori u povijesnim znanostima*, Samobor: Meridijani, 2003.)

²⁴ THOMAS, Keith, *Man and natural world*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 1983., 33

²⁵ VITEZOVIĆ, Pavao, R., *Zoroast hervacki Aliti meszecschnik i dnevnik goszpodszki i goszpodarszki za leto 1698.*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, signatura: 212-6c R II D-8°-200

Dakle, u pojedinim shvaćanjima u izvorima dolaze do izražaja utjecaji zapadne misli, ali izvori poput Vitezovićevih pokazuju jasan otklon u praćenju tih postavki. Razlog leži u činjenici kako su Vitezovićevi kalendari bili tiskani za orijentaciju prvenstveno seljacima, a potom i ostalim slojevima, ali i za učenje. Kakva je slika prirode bila prisutna u tim kalendarima, a potom i u ostalim izvorima te kako je vrijeme važan čimbenik u njima, promotrit će se u sljedećem dijelu.

3. VRIJEME I PRIRODA TE ČOVJEKOV SUŽIVOT S NJIMA

Kada se analiziraju Vitezovićevi kalendari, sadržajno i slikovno, može se naglasiti kako su slikovno bogatiji i sadržajno jednostavniji ako ih se uspoređi s kalendarima katoličkog njemačkog pjesnika, Vitezovića suvremenika, Jakoba Christoffela von Grimmelshausena (*Perpetual Calendar*) iz 1670. godine. Grimmelshausen dijeli svoj kalendar u stupce, u prvom donosi imena njemačkih svetaca, u drugom upotrebljava latinsko datiranje, potom parabole o spasenju i druge religijske priče, u četvrtom stupcu donosi raspravu o izradi kalendara dok su preostala dva vezana uz astronomiju. Pogleda li se raspored kod Vitezovića, vidi se sljedeće: u prvom stupcu su naznačeni dani crnom bojom, slijede sveti, znakovi zodijskih znakova, prikaz vremenskih prilika i crveno označene izmjene mjesečevih mjena, što ukazuje na značaj lunarnih kalendara u tom prostoru. U posljednjem stupcu donosi književne tekstove u vidu rimovanih strofa u kojima iznosi parabole o životu, referirajući pritom uvijek na odnos čovjeka i prirode. Ono što donosi na posljednjim stranicama kalendara predstavlja posebno područje ove analize jer upravo ove stranice dokazuju kako su kalendari služili reguliranju čovjekove intervencije u prirodu.

Dakle, oba kalendara, onaj iz 1698. i 1699., djelomice slijede nove postavke, misli se na postavke 17. stoljeća o izradi kalendara, ali Vitezović koristi i one stare, posebno u slikovnim prikazima, što se vrlo lako može potvrditi pogledaju li se njemački seljački kalendari iz 1544. godine. U kalendarima se donose sretni i nesretni dani koji su zapisani u zvijezdama što upućuje na povezanost vremena i prirode:

*Dneve pako srečne i nesrečne, i k' vnoгим potom prilicsne i dobre zmej ostaleh zibarh i po redu Mesechov popitah poleg koih koteri se bude ravnal, hoche zpoznati, da su velike mochi u zvezdah, po koterih vsemaju szvet ravna*²⁶

Iako je kalendar gregorijanski u sebi sadrži i oslanjanje na staro određivanje vremena pomoću mjesečevih mjena koje je još uvijek, kao što to dokazuje Vitezović, bilo u uporabi na Panonskom području. Osim potonjega, kalendar sadrži i savjete u koje je dane dobro puštati krv ili primjerice rezati nokte i šišati kosu. Najzanimljiviji dio za ovaj rad predstavljaju tri poglavlja u oba kalendara koja se odnose na prirodu. U tim poglavljima, autor predlaže dane kada je najbolje ići u lov na zvijeri, ribe ili ptice. Ukoliko se usporede ova dva kalendara, dobiva se: ukupno pedeset dana u 1698. godini i pedeset devet u 1699. godini predstavljaju, prema proračunima astronoma najbolje dane za lov. Ako se u obzir uzme i kultura koja je ranije apstrofirana kao značajna u povijesti okoliša, način ponašanja ljudi toga područja te stupanj praznovjerja može se pretpostaviti kako su se donekle slijedili ovi naputci prilikom lova. Ono što je također primjećeno, nakon provedenih matematičkih izračuna, jest činjenica kako broj dana određen za lov ptica prednjači pred lovom ostalih životinjskih vrsta. Preciznije, to izgleda ovako: ukupno je dvadeset dana bilo u 1698. godini bilo pogodno za lov ptica, dok u 1699 taj broj iznosi trideset jedan dan. Za lov na zvijeri taj broj iznosi šesnaest dana 1698. godine, a petnaest dana 1699. Broj dana za ulov ribe u rijekama iznosio je četrnaest dana 1698., a godinu dana kasnije trinaest dana. Za zaključiti je kako su ptice bile najviše zastupljene u kalendarima upravo zbog lakše dostupnosti ili prema Thomasu, zbog njihove prehrane koja je bila biljna te su na taj način ptice bile

²⁶ VITEZOVIĆ, Pavao, R., *Zoroast hervacki Aliti meszecsnek i dnevnik goszpodscki i goszpodarszki za leto 1698.*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, signatura: II D-8°-200

‘čišće’ od zvijeri i kao takve prihvatljivija hrana za čovjeka. Isti motiv, onaj ptičji, ponavlja se i u Sibili u kojoj svaki kolobar ima određenu vrstu ptica. Točnije, u sredini kolobara nalazi se medaljon u obliku kruga, u kojem je nacrtana jedna vrsta domaće peradi ili primjerak jedne od ptica. Redosljed je, u njihovim izvornim nazivima, ovakav: *raca, golub, oral, pevec, škvorac, kos, detelj, sraka, futlač, neprispodobiva ili pretpostvaljena ptica, jastreb, jarebica, grlica, pelican, čaplja, guska, paun, sova*.²⁷ Za pretpostaviti je kako su se ptice navodile prema učestalosti u krajevima, odnosno njihovoj zastupljenosti. Nadalje, učestala motivika ptica uz ranije navedeno ukazuje i na ponavljanje motiva iz drugih europskih književnosti. Primjerice, u zapadnim književnostima, motivi ptica i zvijeri bili su česti; u početku 15., 16. i djelomice 17. stoljeća prednjačile su ptice, a postupno su preuzimale zvijeri. Dakle, ovo se može promotriti s vizure povijesti okoliša, biologije ili povijesti književnosti, odnosno književni motivi mogu biti jedan od načina istraživanja povijesti okoliša.

Osim ptica, veliku važnost imale su i ribe, posebno u *Decretumu*, u poglavlju naslovljenom *Kaj je potriebno od onih zemielj rezmeti kotere su velika zvodnjenja vod odtergla i potopila* (Titluš LXXXVII) i poglavlje *Kaj je i kiem zakonom gibajuče i negibajuče marhe preštimanje biva* (Titluš CXXXIII). U prvom poglavlju govori se o silini vode, neposredno o silini prirode kao i o čovjekovoj intervenciji u okoliš. Ako voda podijeli područja, navodi Pergošić, čovjek ne smije prisvojiti tuđe područje samo zato što ga je voda odijelila:

Vnogo se krat to pripeti da tekućih vod sila, nekih varašev ili vesnic zemlje ili luge ili sinokoše odtergne, i takove zemlje na kotare ili bližnjih varašev ili vesnic položi. Jer mnogokrat silno tečenje vode svojim silum sebe druge tečenje predere i načini i potom su neki štimali da su takove zemlje ili senokoše ili lugi kotere voda od jednoga mesta na tuđi diel odtergne, ponomonoga oneh na či kotar ili diel dopadnu, govoreći to da vode tečenje njih kotare razdeljava.

*... da takovo vodeno novo tečenje nigdar staroga kotarja ne more pogubiti, niti takovih odtergnjenih zemiel hasne od pervoga gospodina ne vzeme, da i lugove i zemlje i senokoše njegove budu čije su i priedi bile ...*²⁸

Isto tako, može posegnuti u okoliš i mijenjati ga, stvaranjem nasipa. Pergošić upozorava da iako voda djeluje kao prirodni regulativ, ljudi imaju svoje zakone. Dakle, čovjek je izvan prirode i nije dužan poštovati njene zakone, već svoje pisane zakone. U drugom poglavlju, Pergošić iznosi procjene u kojima se navode vrijednosti pojedinih prirodnih resursa koje je oblikovao i sebi prisvojio čovjek. Vidljiv je značaj ribnjaka koje Pergošić dijeli na: one koji ne presušuju i njihova cijena iznosi deset groševa, one koji presušuju, što im umanjuje cijenu na pet groševa te na velike ribnjake u kojem je moguće loviti mrežama, pored Dunava, Tise, Save i Drave, čija cijena iznosi pedeset groševa. Pored vodenih površina, šume imaju poseban značaj u ovom pravnom dokumentu. Tu se prije svega radi o šumama u kojima obitavaju životinje i u kojima se može pronaći drvo za ogrjev ili izradu kuća te koje se stoga procijenjuju na pedeset groševa. Dakle, Pergošić je svjestan velikog doprinosa šuma, tj. onih šuma od kojih čovjek ima dvojake koristi, ali govori o njima kao onima koje služe čovjeku, što je u skladu s tadašnjim antropocentričkim shvaćanjima prirode i njezina odnosa prema njoj. Pergošić govoreći o novcu unosi i vremensku odrednicu koja određuje u kojem je vremenskom roku potrebno dati novac ako se želi iskorištavati šumu. To isto navodi i za rijeke; bez obzira na količinu ljetnog ulova u Dravi veličina pristojbe ostaje ista. Vidljivo je kako navedene vremenske fraze koje Pergošić koristi upućuju na lineranost vremena što ide u prilog Simmonsovoj tvrdnji kako je biblijski narod uveo poimanje vremena kao lineranog (iako ne beskončanog) umjesto obnovljivog. *Sa širenjem europske i mediteranske kulture*, nastavlja Simmons, *to je temeljno shvaćanje postalo praktički unver-*

²⁷ BARTOLIĆ, 2007: 9-29

²⁸ PERGOŠIĆ, Ivan, *Decretum 1574. : hrvatski kajkavski editio princeps*, Čakovec: Matica hrvatska: Zrinski, 2003., 270

zalno. Ondje gdje ima vlast carstvo može nametati (obično s različitim razinama uspješnosti) svoje hegemonijske načine razmišljanja koji se lako mogu protegnuti na prirodni svijet.²⁹

Dakle, analize izvora pokazale su kako je shvaćanje prirode i vremena u ranom novom vijeku antropocentrično, s naznakama postupnog poistovjećivanja s prirodom što je vidljivo u Vitezovića. Ipak, tekstovi naznačuju čovjeku kako priroda ima svoj vlastiti tijek i ne ovisi o čovjeku za što je primjer Pergošićev zakonik o silni vode i njenom dijeljenju prostora. Međutim, Pergošićev zakonik isto tako ukazuje kako čovjek mora naučiti upravljati prirodom, odnosno mora proizvesti ljudske zakone koji ne moraju biti u skladu s onim prirodnim.

4. ZAKLJUČAK

*Nature is no longer a world of objects existing outside of individual; society no longer a circle of others among whom the individual find himself as if by chance. Calender time illustrates in a simple way how the individual is embedded in a world in which there are many other people, a social world, and many other natural processes, a natural universe.*³⁰

Iako su istraživanja Norberta Eliasa usmjerena prema vremenu i iskustvu čovjeka s vremenom, Elias ne može u potpunosti u svojim istraživanjima promatrati vrijeme neovisno o prirodnim procesima čime podupire pretpostavku o prožimanju vremena, prirode i ljudi izrečenu u uvodu ovoga rada. Nepobitna je činjenica kako se čovjekov doživljaj vremena mijenjao kroz povijest, a s njim se mijenjao i odnos prema prirodi. Naposljetku, pitanje vremena i njegovog određenja, staro je koliko i pitanje prirode budući da su oba pojma u počecima civilizacije bili za čovjeka nepoznanice što je kod njega budilo osjećaj straha. U ljudskoj je svijesti potreba za prevladavanjem straha, najčešće postupnim upoznavanjem s nepoznatim, a potom i njegovim ovladavanjem. U ranom novom vijeku, čovjek više nije poznavao taj strah u onoj mjeri u kojem ga je poznavao čovjek iz prapovijesti. U tom razdoblju, znanost napreduje, iako čovjek još uvijek mjeri vrijeme koristeći mjesec, zvijezde i sunce, on prihvaća sat, mehaničku konstrukciju koju je oblikovao on sam. Upravo zbog ovoga, postoje oprečna mišljenja, primjerice u Chrisa Gosdena³¹ i Barbare Adam o prirodnim i ljudskim ritmovima. Dok Gosden ustraje na strogoj povezanosti socijalnih i prirodnih odnosa u vremenu, Adam smatra kako nikada u ovih 3,5 milijuna godina nije predložen dokaz da su ljudske zajednice iz paleolitika bile u skladu s prirodnim ritmovima. Točno je, što potvrđuju analizirani izvori, da su u ranom novom vijeku ritmovi prirode i ritmovi čovjeka bili drugačiji. Ono što su pokazali Vitezovićeve kalendari jest ovisnost čovjeka o vremenskim i prirodnim ritmovima – odlazak u lov u dane kada se poklope ritmovi prirodnog vremena i okoliša. Jasno je da čovjek sam odlučuje, što pokazuje Pergošić, hoće li i do koje mjere poštovati napisano. Isto tako, treba napomenuti kako kultura u kojoj je čovjek odrastao i živi kao i njegovo naslijeđe uvelike utječe na njegov odnos prema prirodi. Rani novi vijek još uvijek ima antropocentrično shvaćanje prirode što je u skladu s postavkama kulture tadašnjeg zapadnog svijeta, a pomaci u shvaćanju prirode i vremena koji su ovdje naziru jasnije će nastupiti u vremenu dvojice mislilaca, Immanuela Kanta i Georga Wilhelma Friedricha Hegela.

²⁹ SIMMONS, 2011:108

³⁰ ELIAS, Norbert, *Time: an essay*, Oxford: Blackwell, 1992., 28

³¹ v. GOSDEN, Chris, *Prehistory: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2003.

SUMMARY

After examining the research interests of environmental historians, one come to a conclusion about their orientation in the exploration of the environment with an emphasis on structured, chronologically displayed results. Approaches to environmental history topics tend to use time frames in their narrative, but neglecting, as it seems, inevitable dimension of environmental history - time. Interpretation and construction, and the very concepts of time depend on science to which they belong, as well as on the research subject. The dualism of temporal concepts is known to ecohistorians (Robert Delort, François Walter, Ian Simmons) who speak of linear and cyclic time but concepts of time namely the interdependence of time, the environment and people are left unexplored. The research area in this paper is the current Regional Park Mura-Drava. This area needs, along with previous scientific research activities, additional guidance in the research, leading to the concepts of time as the indispensable component of environmental history. The aim is, by using comparative analysis and analytical methods of discourse, to show how concepts and perceptions of time can be used in environmental history. The foundation work will be the sources of the Early Modern Period (Pavao Ritter Vitezović's calendars, Sibila, Ivan Pergošić's Decretum) which originate from the Pannonian area. They will indicate a relationship between man and nature, and thus the interdependence of time and the environment in the Early Modern Period. Furthermore, it will be shown how the differences in time perceptions can lead to differences in environment intervention and how early modern literary sources can affect synchronization of physical time and nature time.

Ekonomska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Volumen IX. / Broj 9
Zagreb - Samobor 2013.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
tel.: +385/1/61-20-148, fax: +385/1/61-56-879
sites.google.com/site/ekoekohist/

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici / Co-publishers:

Međunarodni istraživački projekti: »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu« (voditelj prof. dr. sc. Drago Roksandić) i Triplex Confinium - »Hrvatska riječna višegraničja« (voditeljica: prof. dr. Nataša Štefanec) Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - predsjednik (*Zagreb*), Daniel Barić (*Le Havre-Pariz, Francuska*), Slaven Bertoša (*Pula*), Zrinka Blažević (*Zagreb*), Tatjana Buklijaš (*Cambridge, UK*), Goran Đurđević (*Zadar*), Josip Faričić (*Zadar*), Borna Fürst Bjeliš (*Zagreb*), Boris Golec (*Ljubljana, Slovenija*), Hrvoje Gračanin (*Zagreb*), Paul Hirt (*Tempe, SAD*), Andrej Hozjan (*Maribor, Slovenija*), Halil İnalçik (*Ankara, Turska*), Egidio Ivetic (*Padova, Italija*), Silvije Jerčinović (*Križevci*), Karl Kaser (*Graz, Austrija*), Isao Koshimura (*Tokio, Japan*), Marino Manin (*Zagreb*), Christof Mauch (*München, Njemačka*), Kristina Milković (*Zagreb*), Ivan Mirnik (*Zagreb*), Mirjana Morosini Dominick (*Washington D.C., SAD*), Géza Pálffy (*Budimpešta, Mađarska*), Daniel Patafta (*Zagreb*), Hrvoje Petrić (*Zagreb*), Lajos Rácz (*Szeged, Mađarska*), Gordan Ravančić (*Zagreb*), Marko Šarić (*Zagreb*), Mladen Tomorad (*Zagreb*), Jaroslav Vencalek (*Ostrava, Češka*), Milan Vrbanus (*Slavonski Brod, Zagreb*), Frank Zelko (*Burlington, VT, SAD*), Zlata Živaković Kerže (*Osijek*), Ivana Žebec Šilj (*Zagreb*)

Prijelom / Layout:

Saša Bogadi

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN 1849-0190 (Online)

ISSN 1845-5867 (Tisak)

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2013.

Adresa uredništva / Mailing adress:

Hrvoje Petrić (urednik)
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: h.petric@ffzg.hr
ili Vinka Vošickog 5, HR-48000 Koprivnica

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Koprivničko-križevačke županije

Na naslovnici / Cover:

Mlin na rijeci Muri kod Kotoribe (zbirka D. Feletara)